

Ks. Janusz Nowiński SDB

Kustosz Zabytków Dawnego Opactwa w Łądzie nad Wartą

Od spustoszenia i ruiny do Pomnika Historii – salezianie w trosce o Łąd i jego zabytki w latach 1921-2011

... **Z**niszczenie słowem wszędzie i spustoszenie! – tymi słowami kapucyński kronikarz podsumował stan kościoła i klasztoru w Łądzie w 1850 r., kiedy to oo. kapucyni obejmowali pocysterskie opactwo. Odrastaurowane ich staraniem, po tragicznym epilogu powstania styczniewego, znowu popadło w ruinę. W jakim stanie pod koniec XIX wieku znajdował się łądzki dom, świadczyć może wypowiedź hrabiego Konstantego Przeździeckiego na posiedzeniu Komisji Historii Sztuki Krakowskiej Akademii Umiejętności w 1890 r., gdzie stwierdził, że *został właścicielem ruin klasztoru w Łądzie* (nabył wówczas klasztor od biskupa kujawsko-kaliskiego, a po kilku latach ponownie mu go odsprzedał). Należy w tym momencie przypomnieć, że intencją ks. Franciszka Szczygłowskiego, aby oddać Łąd Towarzystwu Salezjańskiemu, a za jego rekomendacją decydującego w tej sprawie bpa Stanisława Zdzitowieckiego, było ratowanie łądzkiego zabytku. O jego stanie w momencie przybycia salezjanów, czyli w kwietniu 1921 r.,

znamiennie świadczy stwierdzenie pierwszego salezjańskiego proboszcza ks. Wojciecha Śmitowskiego: *Lenda delata est!* (Łąd jest spustoszony).

Jaki zatem Łąd ujrzeli pierwsi salezianie? Kościół, mimo starań księży proboszczów, a zwłaszcza gorliwego kustosa ks. Teodora Fibicha (1838-1917), był poważnie zagrożony. Brakowało szyb w większości okien, które wymagały natychmiastowej wymiany. Brak szyb w oknach i okien w latarni dużej kopuły powodował ustawiczne zalewanie cennych fresków i ścian. Podmyte fundamenty części północnej budowli naruszyły stabilność jej konstrukcji. Północne ramię transeptu kościoła groziło zawaleniem, jeden z filarów wielkiej kopuły był mocno zarysowany. Odarcie przez Niemców poszycia wielkiej kopuły i dachu z blachy miedzianej (jesień 1917) i położenie w jej miejsce dachówki – *nota bene* nieszczelnej i zaciekającej w wielu miejscach - naruszyło statykę więźby dachowej. Partia dachu nad małą kopułą osunęła się na jej konstrukcję, grożąc zawaleniem. Organy, pozbawione przez Niemców piszczałek, milczały, a w ich korpusie i ornamentach beztrasko gnieździły się i „koncertowały” ptaki. Milczały również wieże świątyni, ograbione przez Niemców z dzwonów.

W jeszcze gorszym stanie znajdował się klasztor, w którym brakowało większości okien, a w pomieszczeniach podłóg, drzwi i pieców. Płyty kamiennej posadzki na krużgankach były w większości rozkradzione. Przed 1890 r. zawałiło się północne skrzydło klasztoru wraz z gotyckim krużgankiem, dewastacji uległ wówczas również wirydarz i fontanna w jego centrum. Strop Sali Opackiej był poważnie naruszony, a z plafonu z freskiem Adama Swacha odpadły dwa duże fragmenty. Natychmiastowego remontu wymagał dach klasztoru, w wielu miejscach osuwający się na skutek zmurzenia krokwi. Odnowiona w 1852 r. elewacja klasztoru prezentowała się tragicznie; tynk w wielu miejscach odpadł odstawiając potacie ceglanego muru, polichromia na ścianach prawie nie istniała. Klasztor otaczaly zwaly gruzu i pozostałości rozebranych

Zdjęcie Sali Opackiej z 1908 r., ukazuje proces niszczenia plafonu i malowideł Adama Swacha.

Uszkodzony dach w tej części klasztoru był przyczyną ciągłego zamakania stropu, z którego zaczęły odpadać duże płyty tynku wraz z polichromią.

Remont Sali Opackiej wraz z konserwacją polichromii plafonu przeprowadzono w 1925 r.

ogrodzeń wzniesionych przez kapucynów. Dawne ogrody prawie nie istniały, ich miejsce zajął ugór i dziczące drzewa owocowe.

Trafnym podsumowaniem sytuacji i warunków, w jakich salezjanie obejmowali Łąd i jego zabytki, jest refleksja ks. Jana Wosia, jednego z pierwszych wychowawców Małego Seminarium i badacza łądzkiej historii: *Salezjanie, poznawszy dokładniej przeszłe losy tej miejscowości zrozumieli, jak wielką odpowiedzialność ponoszą wobec narodu za przechowanie tej pamiątki i chętnie się tej pracy podjęli. Jakie były pierwsze chwile salezjanów w Łądzie? Lepiej o tem nie mówić, ciekawych i zainteresowanych odsyłam do kroniki zakładowej. Należy się spodziewać, że za przetrwanie tych chwil owi członkowie zgromadzenia otrzymają obfitą nagrodę w niebie, a samo to młode zgromadzenie zapewniło sobie już tu na ziemi błogosławieństwo Boże na długie lata.*

Lata 20. – dźwiganie klasztoru z ruin

Ksiądz Wojciech Śmiłowski, zniechęcony skalą zniszczeń i ogromem prac remontowych, po trzech miesiącach opuścił Łąd. Na jego miejsce, w sierpniu 1921 r., dyrektorem dzieła i proboszczem parafii mianowano ks. Piotra Wiertelaka, o którym bez cienia przesady można powiedzieć, że podźwignął Łąd z ruin, a klasztor uczynił domem synów księdza Bosko. Prace rozpoczęto już w 1921 r. od reparaacji dachu klasztoru (zakończono ją w październiku 1924), szklenia okien, naprawy podłóg i ustawienia pieców. Decyzja o otwarciu w Łądzie Małego Seminarium dla „Synów Maryi” spowodowała konieczność adaptacji pomieszczeń klasztoru do potrzeb i wymagań placówki szkolnej. Sala Opacka stała się wówczas salą lekcyjną i uczniowskim studium. Na sale lekcyjne zaadaptowano również wnętrza na piętrze wschodniego skrzydła klasztoru. W pomieszczeniu dawnej klatki schodowej za kapitułarzem urządzono umywalnię i toalety dla wychowanków. W 1923 r. poszerzono tu okno, nadając mu kształt wzorowany na sąsiednich oknach gotyckich.

W 1921 r. klasztor i jego otoczenie prezentowały obraz ruin i spustoszenia. Archiwalne fotografie z tego czasu dokumentują gruzowisko przy południowo-zachodniej części klasztoru i pozostałości dziczącego sadu, zniszczone elewacje skrzydła wschodniego z oknami bez szyb oraz zdewastowane wnętrza wirydarza ze stertą gruzu z zawalonego północnego skrzydła klasztoru.

Jesienią 1934 r. przeprowadzono remont prezbiterium, renowację głównego ołtarza i stali, w których zrekonstruowano – zdemontowane przez kapucynów – pięć siedzisk w pierwszym rzędzie. Przesuniętą przez kapucynów mensę z tabernakulum cofnięto wówczas w głąb prezbiterium. W ołtarzu głównym został umieszczony obraz Matki Bożej Wspomożenia Wiernych ukazanej w asyście św. Jana Bosko i św. Kazimierza. Archiwalna fotografia z 1917 r. (po lewej) prezentuje prezbiterium przekształcone w połowie XIX w. Fotografia poniżej dokumentuje prezbiterium i ołtarz główny po remoncie wykonanym na polecenie ks. Pawła Liszki.

W tym samym czasie powiększono przejście z krużganków do korytarza z nową klatką schodową prowadzącą do zakrystii i na piętro klasztoru. Wzorem dla kształtu nowego przejścia był portal kapitułarza, pokryty wówczas stiukową okładziną.

W łódzkim archiwum zachowana jest bogata korespondencja ks. Wiertelaka z ówczesnymi władzami na temat katastrofalnego stanu kościoła i klasztoru. Pozostaje ona świadectwem nieustrudzonych starań dyrektora i proboszcza Łądu o pozyskanie środków dla ratowania łódzkiej spuścizny. W 1923 r. rozpoczęto remont dachu kościoła, który trwał do lipca roku 1924. Część drewna na wymianę krokwi przydzielił Urząd Powiatowy w Słupcy. Pochodziło ono z budulca zgromadzonego na budowę mostu w Łądzie, który otwarto 29 czerwca 1923 r. W tym samym dniu odstonięto na elewacji kościoła tablicę pamiątkową ku czci o. Maksza Tarejwy. Na zlecenie ks. Wiertelaka Salezjańska Szkoła Rzemiosł w Oświęcimiu wykonała żelazną konstrukcję ośmiu okien latarni kopuły kościoła, które zamontowano w 1923 r., i które pozostają w tym miejscu po dziś dzień.

W latach 1924-1928 został przeprowadzony generalny remont całego obiektu pod kątem jego szkolnych zadań. Założono wówczas wodociąg i instalację elektryczną, zasilaną agregatem spalinowym (1924). Na krużganki powróciła kamienna posadzka. Rok 1924 dał początek renowacji elewacji klasztoru, odnowiono wówczas zachodnie skrzydło, gdzie znajdowała się brama wjazdowa i główne wejście do salezjańskiego zakładu. W 1925 r. przeprowadzono remont Sali Opackiej wraz z konserwacją i częściową rekonstrukcją malowideł Adama Swacha. Wobec ogromu niezbędnych prac remontowych, heroicznego charakteru nabiera decyzja ks. Wiertelaka o renowacji łódzkich organów. Już w sierpniu 1923 r. odwiedził w tym celu Łądlwowski organmistrz Rudolf Haase. W jego zakładzie wykonano nowe piszczałki, które zostały zamontowane w listopadzie 1925 r.

W 1927 r. na terenie przyklasztornego gospodarstwa wzniesiono murowaną stodołę, a na początku lat 30. budynek gospodarczy, na którego piętrze urządzono sypialnię dla aspirantów. Zabudowania gospodarstwa, boisko do siatkówki przed klasztorem oraz wychowanków Małego Seminarium na skutych lodem nadwarciańskich łąkach, dokumentuje fotografia ks. Jana Wosia wykonana z kopuły kościoła w grudniu 1934 r.

Fotografia ks. Janusza Nowińskiego, wykonana z tego samego miejsca na kopule w grudniu 2007 r., rejestruje obecny widok tej części łądzkich zabudowań.

W roku 1927, od wymurowania stodoły, rozpoczęto wznosić przy kanale Warty zabudowania gospodarstwa rolno-hodowlanego – podstawy utrzymania mieszkańców łądzkiego domu. W tym czasie uporządkowano też dwa dziedziczne sady przy klasztorze, założone w latach 50. XIX w. przez kapucynów. Po usunięciu drzew powstały dwa place, pierwszy, przed południowym skrzydłem klasztoru, graniczący z kanałem Warty, drugi, przed skrzydłem wschodnim, gdzie urządzono boisko do siatkówki oraz teren rekreacyjny dla wychowanków. Usunięto wówczas przypory przy wschodniej ścianie budynku.

W lipcu 1928 r. dokończono remont elewacji klasztoru, przywracając im barokowy splendor. Siedem dni po beatyfikacji ks. Bosko, która miała miejsce 2 czerwca 1929 r., rozpoczęto renowację kapitułarza, który miał być od tego momentu kaplicą dedykowaną Założycielowi Towarzystwa Salezjańskiego. 15 czerwca 1929 r. ks. Wiertelak otrzymał z Warszawy pozwolenie na odbudowę północnego skrzydła klasztoru. Projekt przewidywał poszerzenie skrzydła o jedno przęsło krużganków w głąb wirydarza. Prace budowlane, rozpoczęte 23 września tego roku, zakończono w październiku roku następnego.

W maju 1944 r. niemiecka konserwator Anna Busch przeprowadziła – pierwszą w ich historii – konserwację malowideł oratorium św. Jakuba Apostoła. Usunęła barokowe przemalowania i oczyściła polichromię. Prezentowana fotografia dokumentuje wygląd wschodniej ściany oratorium przed usunięciem barokowych przemalowań.

W czerwcu 1929 r. przeprowadzono gruntowny remont wnętrza kapitułarza, który – funkcjonując od połowy XVIII w. jako kaplica – został dedykowany bł. Janowi Bosko, beatyfikowanemu 2 czerwca tego roku. Wymieniono podłogę, ściany i sklepienie wnętrza pomalowano, zastępując w ten sposób polichromię z połowy XIX w. W ołtarzu umieszczono wizerunek Założyciela Towarzystwa Salezjańskiego. Prezentowana fotografia uwieczniła wygląd wnętrza po remoncie. W 1968 r. usunięto z żeber i zworników stiukową okładzinę, przywracając sklepieniu pierwotny gotycki charakter.

W ich efekcie na parterze powstała sala teatralna ze sceną po stronie wschodniej, na piętrze sypialnia dla wychowanków. Wnętrze sali teatralnej oraz efektowną kurtynę z widokiem Łądu, wymalował w czerwcu 1932 r. kl. Andrzej Świda.

Lata 30. – w trosce o świątynię

Lata 30. to czas szeregu inwestycji i prac we wnętrzu kościoła. Dyrektorem i proboszczem był wówczas ks. Paweł Liszka. Uroczystość sprowadzenia do Łądu relikwii ks. Bosko odbyła się w dniu 9 czerwca 1930 r. Jest to także pamiętna data konsekracji dwóch nowych dzwonów odlanych w zakładzie Braci Felczyńskich w Katuszu k. Przemyśla. Aktu konsekracji dokonał bp wrocławski Karol Radoński. Na wieży kościoła zawisł duży dzwon (355 kg) dedykowany Maryi Wspomożycielce Wiernych i mniejszy (177,5 kg) poświęcony bł. Janowi Bosko. Sukcesywnie wymie-

niano w kościele kolejne okna. W czerwcu 1930 r. wykonano prace odwadniające fundamenty świątyni, które następnie (w 1931 i 1933) wzmocniono.

W styczniu 1933 r. biskup wrocławski wyraził zgodę na wymianę obrazów z czasów kapucyńskich: N.M.P. Anielskiej w ołtarzu głównym i św. Feliksa w stiukowym ołtarzu pod kopułą oraz na przesunięciu mensy z tabernakulum ołtarza głównego w kierunku jego nastawy. W październiku 1934 r. poddano renowacji nastawę głównego ołtarza, w którym został umieszczony nowy obraz Matki Bożej Wspomożenia Wiernych, której asystowali św. Jan Bosko i św. Kazimierz. Obraz namalował prof. Wiktor Gosieniecki z Poznania, a poświęcił kard. August Hlond 8 grudnia tego roku. Obraz Gosienieckiego nie przypadł do gustu kardynałowi, który postanowił planowany dla stiukowego ołtarza wizerunek bł. Jana Bosko zamówić w Rzymie. Tak powstał obraz *Ksiądz Bosko rozdający chleb młodzieży* pędzla Stefana Bakatowicza, poświęcony przez kard. Hlonda 8 grudnia 1935 r. w ołtarzu bocznym pod kopułą. Oba ołtarze stiukowe zostały wówczas odnowione i na nowo wyzłocone (lipiec 1935).

Między wrześniem a listopadem 1934 r. dokonano istotnych przekształceń prezbiterium kościoła. Mensa głównego ołtarza wraz z tabernakulum została cofnięta o 3 metry, przez co zlikwidowano chór urządzonej za nią przez kapucynów. Odnowiono stalle, czyszcząc je i politurując. Zrekonstruowano wówczas, usunięte przez kapucynów, pięć siedzisk w pierwszym rzędzie stali. Renowacji poddano również cztery barokowe konfesjonały, pokrywając je politurą. Oczyszczono i odświeżono złoceńia ambony oraz akantowych ołtarzy Matki Bożej i św. Franciszka. Renowacji poddano również wnętrze zakrystii. Remont elewacji fasady kościoła we wrześniu 1935 r. był jedną z ostatnich inwestycji ks. Pawła Liszki w Łądzie. W sierpniu 1936 r. dyrektorem i proboszczem został ks. Franciszek Miśka. On też zorganizował uroczystość 15-lecia pobytu salezjanów w Łądzie. Z tej okazji w ścianę krużganków została wmurowana marmurowa tablica upamiętniająca to wydarzenie (lipiec 1937). W jubileuszowym roku ukazała się również pierwsza monografia Łądu, autorstwa salezjanina ks. Mikołaja Kamińskiego: *Dawne opactwo zakonu cysterskiego w Łądzie nad Wartą. Zarys dziejów i zabytki sztuki*.

Czas II wojny światowej i lata powojenne

Wybuch II wojny światowej położył kres działalności Małego Seminarium Duchownego. Jeszcze przed wkroczeniem Niemców ks. Franciszek Miśka zdążył ukryć bądź wywieźć z Łądu część najcenniejszego wyposażenia, m.in. cenne paramenty liturgiczne i jeden z dzwonów. Jesienią 1939 r. wojsko niemieckie usunęło salezjanów z klasztoru, zamie-

niając jego budynki na koszary. Od stycznia 1940 do października 1941 r. dawne opactwo cysterskie okupant uczynił obozem przejściowym dla 152 polskich kapłanów i alumnów. Kościół włączono w teren obozu. W 1941 r. Niemcy ogołocili zakrystię z paramentów liturgicznych, wywożąc m.in. 86 ornatów i pozostały dzwon. Po zlikwidowaniu obozu, od października 1941 r. do zakończenia wojny,

łądzki klasztor i kościół oddano do dyspozycji 115 członków paramilitarnej organizacji Hitlerjugend. *Ta młodzież podżegana, zionęła nienawiścią do wszystkich i wszystkiego. Pozostawiła po sobie zniszczenia ... (Kronika Łądu).* Owe zniszczenia to przede wszystkim dewastacja barokowych kamiennych figur przed kościołem oraz figur i kompozycji ornamentalnych dekorujących zwieńczenia i szczyty

Fotografia wykonana ok. 1925 r. prezentuje charakterystyczny widok klasztoru i kościoła z nieistniejącego dziś drewnianego mostu na Warcie, który otwarto w 1923 r.

Na pierwszym planie z prawej widać zachodni kraniec ogrodowej wyspy, w głębi nieumocnione brzegi kanału Warty oraz ogród warzywny założony przez koadiutora Antoniego Bizjaka.

W drugiej połowie lat 50. XX w. rozpoczęto szeroko zakrojone prace porządkowe wokół klasztoru. Wykonywali je alumni pod kierownictwem ówczesnego administratora ks. Henryka Czepełkowskiego.

Zdjęcie z 1957 r. dokumentuje dawną most na ogrodową wyspę oraz alumnów seminarium pracujących przy porządkowaniu placu przed zachodnim skrzydłem klasztoru. W głębi widać wzniesioną wówczas nową bramę.

Alumni Wyższego Seminarium byli czynnie zaangażowani w remont dachu klasztoru, który przeprowadzono w latach 1952-1954. W 1961 r., przy ich pomocy, utwardzono betonową trylinką plac przed południowym skrzydłem klasztoru i teren ówczesnego gospodarstwa przy kanale Warty.

dachów, które traktowano – podobnie jak i szyby w oknach kościoła - jako strzeleckie tarcze. Młodzi naziści zniszczyli organy i uszkodzili wiele figur w kościele. W tym czasie zniszczono bezpowrotnie sztukateryjną dekorację portalu głównego wejścia do klasztoru po stronie wschodniej. W maju 1944 r. niemiecka konserwator Anna Busch przeprowadziła – pierwszą w ich historii – konserwację fresków oratorium św. Jakuba, czyszcząc je i usuwając barokowe przemalowania.

Niemcy opuścili Łąd na początku lutego 1945 r. i niemal natychmiast powrócili tu salezjanie – ks. Marian Kamiński i ks. Czesław Urbaniak. O ile kościół w czasie wojny ucierpiał w małym stopniu, to budynek klasztoru *został kompletnie ograbiony i zniszczony wewnętrznie – istna ofiara hitlerowska. Na zewnętrznych ścianach, wewnętrznie zmasakrowany i niezdolny*

do życia! Wszystkie figury i krzyże na terenie parafii, jak również liczne posągi świętych, dawne tablice grobowe kościoła i na cmentarzu zostały porozbijane (Kronika Łądu). Od 1 kwietnia 1945 r. administruje parafią łądzką ks. Jan Romanowicz, humanista, miłośnik i znawca zabytków Łądu. W okresie letnim 1945 r. rozpoczęto przygotowania do przywrócenia działalności Małego Seminarium Duchownego, które rozpoczęło zajęcia we wrześniu. Będzie istnieć do lipca 1952 r., kiedy – wobec zagrożenia przejęcia Łądu przez komunistyczne władze - przekształcone zostało w Wyższe Seminarium Duchowne Towarzystwa Salezjańskiego. Salezjanie podjąwszy się odpowiedzialności przed Ojczyzną za łądzki zabytek, poczuli się w momencie likwidacji Małego Seminarium (...) do zagospodarowania opróżnionego klasztoru tak, aby uchronić go przed desakralizacją, opuszczeniem, a może nawet przed dewastacją i ruiną. Dlatego nie zrzekli się klasztoru, ale zorganizowali w nim Studencką Teologiczną, który swą powagą instytucji naukowej mógł zabezpieczyć przed niepożądaną interwencją (ks. A. Świda).

Lata 50. i 60.

Pierwszym dyrektorem, a zarazem rektorem Wyższego Seminarium Duchownego w roku akademickim 1952/1953, został ks. Henryk Czepełkowski. Z jego też inicjatywy (zwłaszcza gdy pełnił funkcję administratora, czyli w latach 1954-1959), i przy wydatnej pomocy łądzkich alumnów, otoczenie klasztoru otrzymało nowy wygląd. Teren przed domem od strony zachodniej wyłożono granitową kostką i klinkierem, przesunięto też bramę wjazdową do linii budynku; dziedziniec oddzielono od ogrodu nowym ogrodzeniem. Przeprowadzono regulację brzegów kanału Warty, umacniając je kamiennym nabrzeżem; połączono też betonowym mostem dziedziniec z ogrodem na wyspie. Wokół ogrodu usypano wał ziemny, chroniący przed wylewami Warty. Z inicjatywy proboszcza ks. Feliksa Żońnowskiego i łądzkich parafian utwardzono brukiem drogę za kościołem od strony wschodniej (1958). Przy południowej wieży kościoła stanęła wówczas kapliczka z figurą Matki Bożej Niepokalanej. Dnia 3 listopada 1958 r., w dniu imienin ks. inspektora Stanisława Rokity, miało miejsce poświęcenie pomnika św. Jana Bosko, usytuowanego przed wschodnią fasadą kościoła; wykonał go koad. Ludwik Mocarski. Według relacji zamieszczonej w *Kronice Wyższego Seminarium Duchownego w Łądzie*, w latach 1952-1968 przeprowadzono na terenie klasztoru i kościoła następujące inwestycje: wymianę dachówki na całej połaci dachów klasztoru (lata 1952-54); zaadaptowanie podziemi kościoła na salę widowiskową (lata 1957-1959); gruntowny remont dachu kościoła (1967); remont

13 listopada 1958 r. ks. inspektor Stanisław Rokita poświęcił pomnik św. Jana Bosko ustawiony przed kościołem po stronie wschodniej. Autorem cementowej grupy rzeźb był koad. Ludwik Mocarski. Przez wiele lat pomnik ten był ulubionym miejscem dla okolicznościowych fotografii łódzkiej wspólnoty i jej gości.

obu wież wraz z wymianą konstrukcji drewnianej oraz położeniem i pomalowaniem blachy na hełmach. Wnętrze kościoła pomalowano (sierpień-październik 1968) po raz pierwszy od stu lat.

23 maja 1967 r., w ramach obchodów *Sacrum Poloniae Millennium*, miała miejsce w Łądzie uroczystość upamiętniająca martyrologię duchowieństwa polskiego w czasie II wojny światowej, a zwłaszcza kapłanów więzionych w Łądzie. Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński dokonał wówczas poświęcenia tablicy pamiątkowej w kościele, na której uwieczniono nazwiska 84 zamordowanych kapłanów. W tym dniu ordynariusz wrocławski bp Antoni Pawłowski poświęcił nowy obraz Matki Bożej Wspomożenia

Wiernych w ołtarzu głównym łódzkiego kościoła, namalowany przez prof. Antoniego Michalaka.

W styczniu i lutym 1968 r. przeprowadzono generalny remont w obrębie klasztornych krużganków i dawnego kapitularza. Usunięto wówczas XVIII-wieczną stiukową okładzinę pokrywającą gotyckie żebra i kamienne detale architektoniczne, co przywróciło sklepieniom krużganków i kapitularza ich pierwotny, XIV-wieczny wygląd.

Założenie instalacji centralnego ogrzewania (październik 1969-marzec 1970) zapoczątkowało kolejny generalny remont wewnątrz klasztoru. Objął on pokoje profesorskie w zachodnim skrzydle, sypialnie kleryckie, kleryckie studia i salę muzyki nad zakrystią.

Od czerwca 1973 r. do jesieni roku 1979 trwały prace renowacyjne elewacji klasztoru i kościoła. Położono wówczas nowe tynki i pomalowano ściany, zachowując ich pierwotną kolorystykę.

Prace malarskie wykonywali alumni seminarium, całością remontu kierował ks. Józef Belniak – ówczesny administrator. Na rusztowaniu od lewej: Walerian Święcicki, Tadeusz Sobczyk, Stanisław Hajkowski, nad nimi Tadeusz Niedziela. Ozdobne sterczyzny, wieńczące portale i szczyty, zrekonstruował koad. Ludwik Mocarski, co dokumentuje zdjęcie poniżej.

Kościół i klasztor, z odnowionymi po 50-ciu latach elewacjami, znów prezentowały swój barokowy splendor. Po zakończeniu prac remontowych rozpoczęto porządkowanie otoczenia. W przykościelnym parku utwardzono alejki i posadzono ozdobne krzewy; przy kościele i na ogrodowej wyspie założono rosarium. Jego twórcą i opiekunem był ks. proboszcz Ignacy Czarnota (na fotografii obok). Troskę salezjanów o zabytkowe opactwo docenił Minister Kultury i Sztuki nagradzając w 1981 i 1994 r. Wyższe Seminarium Duchowne w Łądzie za wzorową opiekę nad zabytkiem i jego otoczeniem.

Przeprowadzono wówczas remont i konserwację dachów klasztoru, kryjąc blachą cynkową potać północną i północno-wschodnią.

Lata 70. i 80. – renowacja klasztoru i kościoła

W związku z decyzją o połączeniu w Łądzie studentatu filozoficznego i teologicznego, w marcu 1972 r. rozpoczęto konieczne prace adaptacyjne wewnątrz klasztoru. Przebudowano wówczas parter północnego krużganka, zamieniając salę teatralną na studia dla uczniów. W sierpniu przeprowadzono remont refektarza i przylegającej doń świetlicy, wtedy również zastąpiono podłogi tych pomieszczeń marmurowo-cementową posadzką.

Wspomniana adaptacja i remont pomieszczeń klasztornych dają początek szeroko zakrojonym działaniom remontowym, budowlanym i konserwatorskim na terenie klasztoru i kościoła w Łądzie. Większość z nich prowadzona była z inicjatywy ówczesnego dyrektora i rektora, ks. Stanisława Styryni, i ks. Józefa Belniaka - administratora seminaryjnego domu. Udział parafii Łąd w pracach koordynował proboszcz ks. Antoni Niebrzydowski. Początkiem prac remontowych przy kościele było założenie systemu odwadniającego budynek i osuszającego jego mury. Trwało to od października 1973 r. do sierpnia 1975 r.

W czerwcu 1973 r. zaczęto przygotowania do tynkowania elewacji klasztoru. Prace rozpoczęte w sierpniu zostały wstrzymane decyzją konserwatora zabytków. Po zбиciu tynków ukazały się fragmenty gotyckich murów klasztoru i konserwator wojewódzki zarządził ich zinwentaryzowanie. Prace tynkarskie wznowiono w lipcu 1974 r., rozpoczynając je od północnej ściany wirydarza. W listopadzie tego roku przeprowadzono rekonstrukcję wnętrza wirydarza w stylu parterowych ogrodów włoskich. W styczniu 1975 r. usunięto spróchniałe drzewa rosnące przy kościele, co bezpośrednio poprzedziło rozpoczęte

w kwietniu prace tynkarskie na elewacji kościoła. Łącznie z malowaniem trwały one do roku 1979. Większość prac malarskich została wykonana przez uczniów seminarium. W maju 1976 r. koad. Ludwik Mocarski wykonał sztukateryjne odlewy sterczyn wieńczących szczyty elewacji klasztoru i kościoła.

Równoległe z pracami tynkarskimi w 1976 r. rozpoczęto kompleksowe roboty ciesielskie i blacharskie na dachu kościoła, przywracając mu miedziane poszycie. Należy w tym miejscu podkreślić, że tak szeroko zakrojony program renowacji klasztoru i kościoła w Łądzie realizowany był w większości środkami Towarzystwa Salezjańskiego przy pomocy parafii Łąd (w odniesieniu do inwestycji związanych z kościołem). Zapis w *Kronice WSD w Łądzie* z dnia 13 lipca 1976 r. stanowi dziś wymowne świadectwo warunków, w jakich restaurowano obiekt: *Dyrektor i Administrator po raz 10-ty składają wniosek w urzędzie konserwatorskim w Koninie o przyznanie środków na remont kościoła i klasztoru. Kosztorys sporządzony w 1975 r. przewidywał ok. 14*

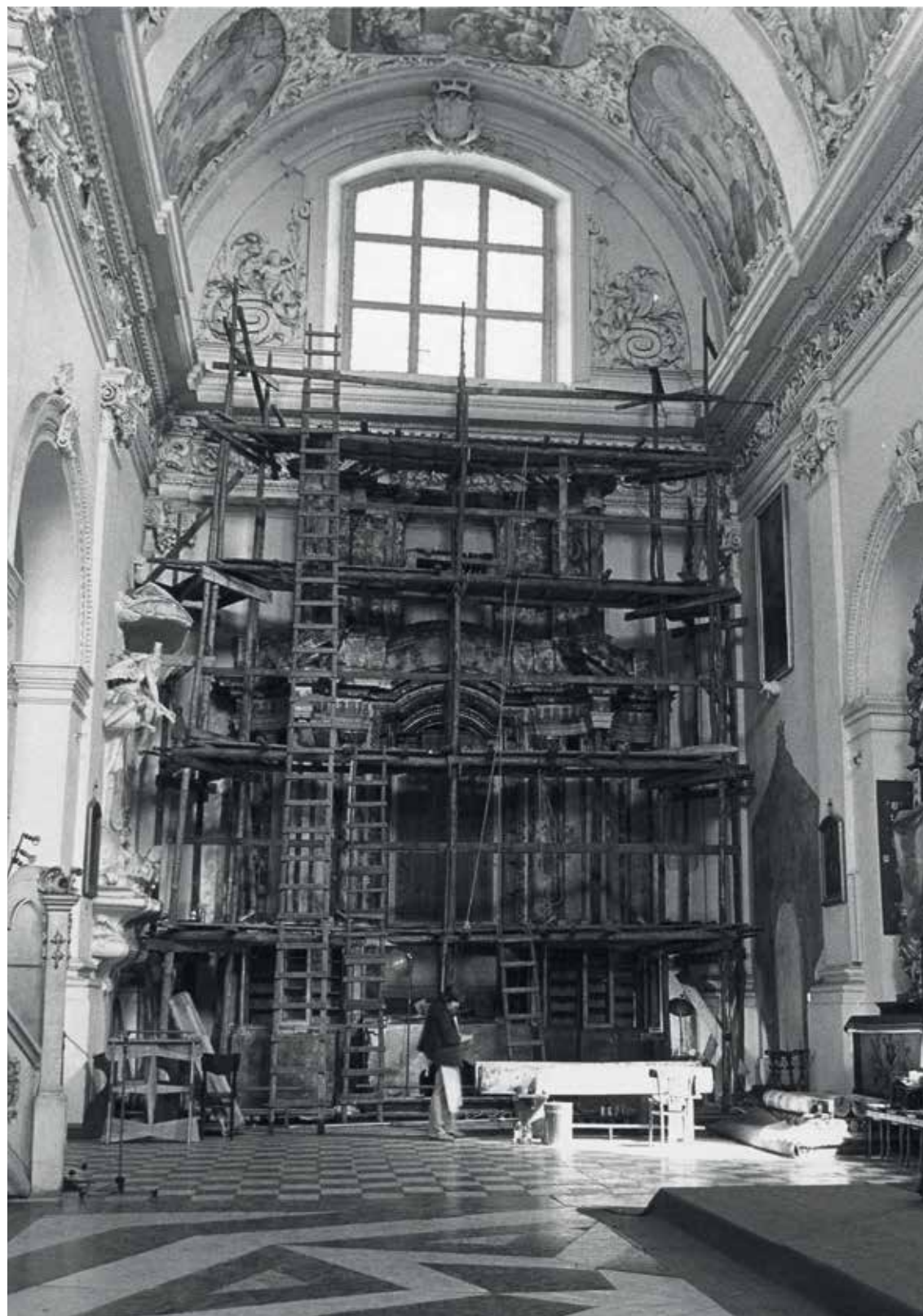

W 1981 r. rozpoczęto starania, aby poddać konserwacji – wiszące na ścianach krużganków, a częściowo przechowywane na strychu klasztoru – wielkie obrazy olejne Adama Swacha. W efekcie tych zabiegów w 1984 r. rozpoczęto renowację płócien Swacha, które sukcesywnie powracały na swoje pierwotne miejsce. Fotografia dokumentuje demontaż pierwszych obrazów i zabezpieczanie ich przed transportem do pracowni konserwatorskiej.

W maju 1979 r., ponad 120 lat od renowacji przeprowadzonej przez kapucynów, zapadła decyzja o gruntownej konserwacji ołtarza św. Urszuli i przechowywanych w nim relikwii.

Prowadzone etapami prace konserwatorskie były w całości finansowane przez Towarzystwo Salezjańskie.

W lipcu 1983 r. usunięto rusztowania, odsłaniając odnowiony barokowy ołtarz.

mln zł (przyznana ostatecznie dotacja stanowiła zaledwie 5% kosztów).

W maju 1973 r. zostały zamówione witraże do okien dawnego kapitułarza, pełniącego wówczas funkcję seminaryjnej kaplicy. Wykonano je w Poznaniu w warsztacie Zygmunta Kośmickiego według projektu K. Stasińskiej; 17 września witraże zostały zamontowane. W ołtarzu kapitułarza 31 grudnia 1975 r. umieszczono nowy obraz Maryi Wspomożycielki Wiernych pędzla ks. Wincentego Kiliana (zastąpił on obraz św. Dominika Savio, który wraz z obrazem ks. Bosko, również pędzla ks. Kiliana, został umieszczony w ołtarzu 12 czerwca 1952).

Na początku 1974 r. podjęto decyzję o remoncie zakrystii i wykonaniu nowych kredensów i szaf na

paramenty liturgiczne. Projektantami mebli były poznańskie plastyczki, K. Stasińska i Polakowska. Usunięto stare, spróchniałe wyposażenie i po położeniu marmurowej posadzki (kwiecień 1975), 26 września ustawiono nowe meble. Z dawnego wyposażenia zachowano wiszące na ścianach obrazy, płaskorzeźbione popiersia apostołów, wieńczące wcześniej kredensy, oraz obudowy i polichromowane drzwi dwóch ściennych szaf. Obrazy z zakrystii (głównie portrety), oraz polichromie ściennych szaf poddano wówczas konserwacji.

Rosnąca z każdym rokiem liczba alumnów seminarium spowodowała konieczność wygosparowania nowych pomieszczeń mieszkalnych. Uzyskano je przez adaptację przestrzeni strychów klasztoru,

Demontaż rzeźb i snycerskich detali ornamentów, dekorujących architekturę ołtarza, ujawnił katastrofalny ich stan i potwierdził słuszność decyzji o konserwacji zabytku. Dzieło warsztatu Ernesta Brogera z 1721 r. zostało ocalone, przywrócono też jego pierwotną kolorystykę zmienioną podczas XIX-wiecznej renowacji.

gdzie od sierpnia 1977 do września 1978 r. powstał szereg kilkuosobowych pokoi kleryckich.

Jesienią 1979 r. przystąpiono do prac porządkowych wokół obejścia kościoła i w przykościelnym parku. Rozpoczął je ks. proboszcz Antoni Niebrzydowski z udziałem parafian i alumnów seminarium, a kontynuowali kolejni jego następcy: ks. Wojciech Blicharz i ks. Ignacy Czarnota. W efekcie utwardzono plac przed kościołem, naprawiono ogrodzenie przykościelnego parku, utwardzono i oświetlono aleję prowadząca z wioski do kościoła i klasztoru, wytyczono i utwardzono alejki w parku, założono klomby kwiatowe i rosarium wzdłuż północnej elewacji świątyni. Rosarium powstało również w północno-zachodniej części seminarijnego ogrodu, na terenie dawnych mokradeł Warty. 4 lutego 1981 r. Wyższe Seminarium Duchowne w Łądzie otrzymało Nagrodę I stopnia Ministra Kultury i Sztuki w konkursie na najlepszego użytkownika obiektu zabytkowego za rok 1980. W czerwcu 1994 r. rektor seminarium, ks. Stanisław Jankowski, i proboszcz parafii, ks. Ignacy Czarnota, odebrali Nagrodę Ministra Kultury i Sztuki za najlepiej utrzymane otoczenie zabytku.

Działania konserwatorskie i renowacyjne objęły również zabytkowe wyposażenie kościoła i klasztoru. 11 maja 1979 r. rozpoczęto prace konserwatorskie przy ołtarzu św. Urszuli. Prowadzona etapami konserwacja ołtarza została zakończona w lipcu 1983 r. przywracając zabytkowi jego barokową postać. W lecie 1983 r., dzięki środkom przyznanych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Koninie, przeprowadzono konserwację i częściową rekonstrukcję fresku Jerzego W. Neunherta w południowo-wschodnim aneksie kopuły kościoła.

W latach 1984-1987 zrealizowano dla kościoła nowy ołtarz soborowy wraz z towarzyszącymi mu podestem, ambonkami i sediliami dla celebransa i służby liturgicznej. Całość wykonano w swarzędzkim warsztacie braci Barciszewskich według projektu P. Woźniaka z Poznania. Prof. dr Michał Gatkiewicz z łódzkiej politechniki zaprojektował i wykonał w latach 1986-1987 kinkiety dla wnętrza kościoła.

W 1981 r. rozpoczęto starania, aby poddać konserwacji przechowywane na strychu klasztoru wielkie płótna Adama Swacha, ocalałe z cyklu 26 jego obrazów. W efekcie tych zabiegów, na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Koninie, w 1986 r. rozpoczęto renowację płócien Swacha, które sukcesywnie powracały na swoje pierwotne miejsce, czyli na ściany krużganków.

W tym samym 1981 r. rozpoczęto prace budowlane związane z decyzją inspektora inspektorii św. Wojciecha ks. Henryka Jacenciuka o rozbudowaniu gmachu łódzkiego seminarium przez wzniesienie od strony wschodniej nowego budynku o charakterze mieszkalnym i administracyjnym. Projektantami

budowli byli poznańscy architekci H. Marzyński i A. Chmielewski. Ponieważ projekt przewidywał lokalizację budynku po wschodniej stronie klasztoru, rozebrano – za zgodą konserwatora – dawny mur dzielący opactwo od traktu komunikacyjnego oraz bramę wiodącą na teren opactwa. Prace budowlane i wykończeniowe zakończono w 1992 r. Poza pomieszczeniami mieszkalnymi dla profesorów i alumnów, nowy gmach zawierał seminaryjną kaplicę. Projektantem jej wyposażenia był poznański architekt Henryk Marcinkowski oraz ówczesny rektor seminarium ks. Stanisław Jankowski.

Koniec XX i pierwsze lata XXI wieku zapisały się kolejnymi działaniami mającymi na celu odnowę zabytkowego zespołu klasztorowego. W listopadzie 1988 r., pod kierunkiem prof. Marii Roznerskiej z Torunia, rozpoczęto kompleksową konserwację oratorium św. Jakuba Apostoła, a przede wszystkim zachowanych tam XIV-wiecznych polichromii. Prace zakończono w grudniu 1998 r. W 1994 r. (lipiec-listopad) przeprowadzono renowację elewacji zachodniego skrzydła klasztoru. W dalszej kolejności, od września 1997 do listopada 1998 r., odnowiono elewację fasady kościoła, północnej ściany klasztoru oraz wirydarza.

Podejmowane wielokrotnie starania o przywrócenie pierwotnej świetności łódzkim organom w 1987 r. zaowocowały decyzją o ich kompleksowym remoncie. W porozumieniu z ówczesnym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Koninie program

Gotyckie oratorium św. Jakuba Apostoła przez szereg lat funkcjonowało jako miejsce ekspozycji dzieł sztuki i przedmiotów zachowanych z wielowiekowej przeszłości łódzkiego opactwa.

Dokumentuje to fotografia wykonana w 1982 r.

W listopadzie 1988 r. rozpoczęto prace konserwatorskie wnętrza oratorium i jego bezcennych malowideł, które zakończono w grudniu 1998 r.

W efekcie prac konserwatorów polichromia oratorium odzyskała swój oryginalny koloryt.

Nastrój wnętrza podkreśla witraż zamontowany w 2003 r.

Wiosną 1983 r., od uprzątnięcia terenu i zniesienia muru oddzielającego plac przed klasztorem od sportowego boiska, rozpoczęto prace budowlane przy wznoszeniu nowego gmachu seminarium. Został zaprojektowany po wschodniej i południowej stronie historycznych zabudowań dawnego opactwa.

renowacji łądzkich organów został tak podzielony, że salezjanie byli odpowiedzialni za remont instrumentu, a za konserwację prospektu organowego urząd konserwatorski. Renowację instrumentu, przy wsparciu Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej w Warszawie, przeprowadziła firma organowa Christiana Schefflera z Sieversdorfu oraz zakład Jana Drozdowicza z Poznania. Prace te (bez prospektu) zostały zakończone w listopadzie 2000 r.

W sierpniu 1998 r. rozpoczęto zakładanie w całym zespole klasztornym kompleksowej instalacji przeciwpożarowej oraz monitoringu, co trwało – z przerwami – do 2000 r. W tym czasie przeprowadzono kapitalny remont pomieszczeń na parterze zachodniego skrzydła klasztoru, gdzie ulokowano portier-

nię oraz pomieszczenia kancelarii parafialnej, biuro ks. ekonomy i rozmównicę. W 1999 r. (sierpień) zespół pod kierunkiem dr Ewy Roznerskiej-Świerczewskiej z Torunia rozpoczął renowację malowideł w Sali Opackiej. Prace – realizowane etapami – trwały do sierpnia 2001 r. W odnowionym wnętrzu w 2004 r. zamontowano nowe okna. Nowe okno witrażowe z gomótkami zamontowano również w oratorium św. Jakuba Apostoła (2003).

Po blisko 30-u latach od ostatniego remontu konstrukcja nośna hełmów wież kościoła uległa nadwątleniu, powodując ich przechylenie. Sytuacja była tak poważna, że Wojewódzki Konserwator Zabytków w Poznaniu swoimi decyzjami przyspieszył kompleksowy remont obu wież, polegający

Fotografia wykonana w czerwcu 1986 r. dokumentuje zaawansowany stan budowy nowego gmachu seminarium. Widać na niej również – rozebrane na przełomie XX i XXI w. – zabudowania gospodarcze przy kanale Warty oraz piętrowy budynek gospodarczy.

Od lipca 2007 r. do lutego roku 2008 trwał remont latarni dużej kopuły i wymiana miedzianego poszycia na jej powierzchni. Prowadzone prace wymagały ustawienia specjalistycznego rusztowania, którego konstrukcja wypełniła całą przestrzeń głównej nawy kościoła.

W grudniu 2010 r., we współpracy z Katedrą Konserwacji i Restauracji Tkanin Zabytkowych Wydziału Konserwacji i Restauracji Dziel Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, rozpoczęto prace badawcze i konserwację zespołu zabytkowych tkanin dekorujących relikwie w ołtarzu św. Urszuli. Wśród nich znalazła się średniowieczna złotolita tkanina dekorowana licznymi tarczami z rycerskimi herbami.

oraz magazynów i garaży przy kanale Warty. W sąsiedztwie stodoły stanął wówczas budynek gospodarczy z garażami.

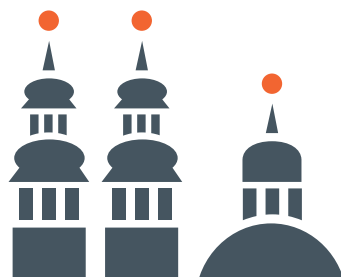
Decyzją Kapituły Inspektorialnej, w 2008 r. został przeprowadzony generalny remont i zmiana wystroju seminaryjnej kaplicy, która od tego roku służy studium w Łądzie filozofii współpracownikom postnowicjatu z czterech polskich inspektorii. Kaplica została zadedykowana Chrystusowi Dobremu Pasterzowi. Jej wystrój, wg projektu ks. Janusza Nowińskiego SDB, wykonał prof. Janusz Szpyt oraz Paweł Przyrowski i pracownia Witraże S.C. z Warszawy.

Salezianie, zwłaszcza w ostatnich latach, podejmowali szereg inicjatyw na rzecz odpowiedniej informacji o bezcennych zabytkach łądzkiego opactwa i ich promocji. W 1984 i 2007 r. zostały opracowane i wydane ilustrowane foldery popularyzujące historię i zabytki pocysterskiego opactwa: *Łąd, zabytkowy zespół klasztorny* (Rzym 1984) i *Łąd nad Wartą, pocysterski zespół klasztorny, klejnot sztuki Wielkopolski* (Warszawa 2007). Równolegle ukazywały się kolejne edycje kart pocztowych ze zdjęciami z Łądu. W 2003 r. został wydany pierwszy album prezentujący łądzki zabytek: *Zespół klasztorny w Łądzie nad Wartą* (autorzy: ks. M. T. Chmielewski i ks. J. Nowiński, Piła 2003). W 2009 r., w ramach przygotowań do obchodów jubileuszu 90-lecia pobytu salezjanów w Łądzie, ukazał się bogato ilustrowany album prezentujący najcenniejsze zabytki kościoła i klasztoru – *Łąd nad Wartą* (autorzy: ks. J. Nowiński, S. Krajewski – projekt, Warszawa 2009).

W 2007 r. została zaprojektowana przez Sławomira Krajewskiego identyfikacja graficzna łądzkiego zabytku. W promocji Łądu nie zaniedbano również najnowszych technologii cyfrowych. W 2007 r. została zaprojektowana i wykonana internetowa strona dawnego opactwa i Wyższego Seminarium Duchownego: www.lad.pl, gdzie – oprócz informacji historycznych – przedstawiono ponad 200 łądzkich zabytków w oryginalnej formie prezentacji (autorzy: M. Maro, ks. J. Nowiński). Trzy lata później, w grudniu 2010 r., została opublikowana w Internecie niezwykle atrakcyjna forma prezentacji Łądu i jego zabytków w najnowszej technologii panoram sferycznych (<http://zieba.wroclaw.pl/glad/lad.html>).

W 2007 r. Sławomir Krajewski zaprojektował identyfikację wizualną łódzkiego zabytku. Jednym z jej elementów jest logo Łądu, funkcjonujące od tego czasu w publikacjach promujących dawne opactwo.

Nowa forma wizualizacji umożliwia wirtualny spacer po zabytkowych wnętrzach kościoła, klasztoru oraz Kaplicy Dobrego Pasterza WSD w Łądzie (autorzy: J. Zięba, ks. J. Nowiński).

W grudniu 2010 r., we współpracy z Katedrą Konserwacji i Restauracji Tkanin Zabytkowych Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, rozpoczęto prace badawcze i konserwację zespołu zabytkowych tkanin dekorujących relikwie w ołtarzu św. Urszuli. Wśród nich znalazła się średniowieczna tkanina złotolita dekorowana licznymi tarczami z rycerskimi herbami.

Ukoronowaniem pracy i ofiarnej troski wielu pokoleń synów ks. Bosko o łódzki zabytek stało się wpisanie przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego w dniu 17 czerwca 2009 r. zespołu dawnego opactwa cysterskiego w Łądzie nad Wartą na listę Pomników Historii. Ten akt, stanowiący najwyższą formę ochrony prawnej i konserwatorskiej najcenniejszych zabytków Polski, ukazuje szczególną wartość gotycko-barokowego zespołu klasztornego w Łądzie jako świadka dziejów narodu, symbolu jego przeszłości i duchowego dziedzictwa; potwierdza również jego niezwykle walory historyczne, artystyczne, kulturowe, religijne i przestrzenne. Jako gospodarze Łądu od 90-u już lat mamy świadomość, że fakt wpisania dawnego opactwa na listę Pomników Historii nakłada na nas obowiązek ustawicznej troski o zachowanie jego bezcennego dziedzictwa oraz szerokie udostępnienie jego wartości społeczeństwu naszej Ojczyzny. Dziś jesteśmy dumni z tego, że dzięki pełnej poświęcenia pracy naszych współpracowników oraz hojności dobrodziejów, Łąd – niegdyś spustoszony – jest obecnie jednym z najwspanialszych zabytków Rzeczypospolitej Polskiej. ■

Zdjęcie lotnicze wykonane we wrześniu 2005 r. dokumentuje widok dawnego opactwa w Łądzie wraz z jego otoczeniem na początku XXI w. Po prawej stronie, naprzeciw gmachu seminarium, widać zabudowania nowego gospodarstwa rolno-hodowlanego, funkcjonującego od 1995 r.

861

ROZPORZĄDZENIE PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

z dnia 17 czerwca 2009 r.

w sprawie uznania za pomnik historii „Zespół dawnego opactwa cysterskiego w Łądzie nad Wartą”

Na podstawie art. 15 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.¹⁾) zarządza się, co następuje:

§ 1. Uznaje się za pomnik historii „Zespół dawnego opactwa cysterskiego w Łądzie nad Wartą”, położony w gminie Łądek, w województwie wielkopolskim.

§ 2. Celem ochrony pomnika historii wymienionego w § 1 jest zachowanie, ze względu na wartości historyczne, przestrzenne, architektoniczne oraz wartości niematerialne, wysokiej klasy gotycko-barokowego zespołu klasztornego.

§ 3. 1. Obszar pomnika historii „Zespół dawnego opactwa cysterskiego w Łądzie nad Wartą” obejmuje historycznie ukształtowaną przestrzeń opactwa cysterskiego z kościołem, klasztorem, towarzyszącą zabudową, przykościelnym parkiem, ogrodem w zachodniej części założenia oraz ogrodem i łąką w obrę-

bie wyspy oddzielonej od zespołu zabudowań starorzeczem Warty. Granica obszaru przebiega wschodnią granicą działek nr 513 i nr 516/3 wzdłuż zachodniej strony brukowanej drogi, mija wąską odnogę starorzecza Warty, biegnie wschodnią, następnie południową i zachodnią granicą działki nr 516/4, przecina starorzecze Warty, dochodzi do południowej granicy działki nr 516/1, skręca w prawo południową granicą działki nr 516/1 do murowanego ogrodzenia dziedzińca gospodarczego klasztoru i biegnie wzdłuż ogrodzenia pokrywającego się z zachodnią granicą działek nr 516/2 i nr 513, następnie skręca w prawo po linii ogrodzenia i dochodzi do brukowanej drogi.

2. Mapa „Zespołu dawnego opactwa cysterskiego w Łądzie nad Wartą” stanowi załącznik do rozporządzenia.

§ 4. Rozporządzenie wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej:
L. Kaczyński

Prezes Rady Ministrów:
D. Tusk

¹⁾ Zmiany wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2004 r. Nr 96, poz. 959 i Nr 238, poz. 2390, z 2006 r. Nr 50, poz. 362 i Nr 126, poz. 675, z 2007 r. Nr 192, poz. 1394 oraz z 2009 r. Nr 31, poz. 206 i Nr 97, poz. 804.

POMNIK
HISTORII

17 czerwca 2009 r. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Lech Kaczyński wpisał zespół dawnego opactwa cysterskiego w Łądzie nad Wartą na listę Pomników Historii. Ten akt, stanowiący najwyższą formę ochrony prawnej i konserwatorskiej najcenniejszych zabytków Polski, ukazuje szczególną wartość gotycko-barokowego zespołu klasztornego w Łądzie jako świadka dziejów narodu, symbolu jego przeszłości i duchowego dziedzictwa.

Załącznik do rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 czerwca 2009 r. (poz. 861)

MAPA „ZESPOŁU DAWNEGO OPACTWA CYSTERSKIEGO W ŁĄDZIE NAD WARTĄ”

